

primer utemeljitev izraza »elita(e)« in, morda še bolj, eksplicirano zadržanost do izraza »sistem« v definicijah religije in kulture. Kljub temu da ne gre za láhko branje, pa si bo ob njem z nekaj truda lahko vsakdo razširil obzorje. Bralcu bo, tako je upati, posebej ljuba avtorjeva odprtost – odprtost blizu tisti, s katero je življenje treh žensk različnih veroizpovedi iz 17. stoletja opisala N. Z. Davis in s katero je neko zgodbo iz druge polovice 18. stoletja pospremil F. T. Granda (*Ciriaco de Urtecho: Pravda iz ljubezni*, Ljubljana 2002). Res, stvari se niso in se ne dogajajo zgolj *in domo nostra*.

Lilijana Žnidaršič Golec

Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra. Ur. Carlo Donato. Trst : Università degli Studi, 2001. 158 strani.

Italijanski in slovenski raziskovalci se o tem, zakaj se je zgodil »esodo«, izseljevanje prebivalcev Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni, kako je potekal in kakšne so bile njegove posledice, dolgo časa niso mogli zediniti. Vse preveč je bilo dejavnikov, ki so negativno vplivali na poteke raziskav tega dramatičnega in travmatičnega dogajanja na severu Jadrana.

Projekt Oddelka za geografske in zgodovinske vede s tržaške univerze »Premiki prebivalstva in socialne spremembe v Tržaški provinci in v okraju Koper po drugi svetovni vojni« je bil tako zamišljen kot poskus čezmejnega sodelovanja raziskovalcev, ki naj bi postavil temelje za poglobljene raziskave o tem fenomenu. Omogočila ga je Evropska unija, natančneje njen Fond za regionalni razvoj s programom čezmejnega sodelovanja INTERREG, ki ga je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru nadgradilo z mednarodno konferenco »Vzroki in posledice izseljevanj iz Slovenske Istre po 2. svetovni vojni«, podprto s strani programa Phare CBC Slovenia-Italija.

Vendar pa se je širok krog sodelavcev, ki so jih koordinatorji skušali spraviti pod okrilje tega mednarodnega podviga kmalu zavedel, da to ne bo lahko delo. Razlike med pristopi so bile velike, številni problemi nereseni, gradivo pa raztreseno na vseh koncih sveta.

Vsaka stran se je morala najprej seznaniti s lastnimi pomanjkljivostmi. Italijani so skozi zgodovinski pregled različnih raziskav o »esodu« skušali kritično oceniti vrednost »militantnih rekonstrukcij«, ki so se akumulirale predvsem znotraj italijanske diaspore in so bile nekakšna prijava krivic, grobstvi v službi politične mobilizacije v obrambo pravic izseljencev. Šibke točke so iskali tudi pri skupini levo usmerjenih zgodovinarjev, ki je leta 1980 izdala zbornik »Storia di un esodo«. Pretresti je bilo treba sodobne pristope raziskovalcev, ki so se v zadnjih letih zbrali pod streho Regionalnega inštituta za istrsko kulturo (IRCI) ter so se trudili »esodo« iz regionalnega umestiti na evropski in preko mednarodnih migracij na svetovni nivo.

Slovensko zgodovinopisje se je moralo sprijazniti z dejstvom, da italijanski raziskovalci na tiste, ki se ukvarjajo z zgodovino in potekom izseljevanja iz Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni, še vedno gledajo kot na inovatorje. Po njihovem mnenju se namreč slovenskemu zgodovinopisju še ni uspelo vključiti v preučevanje »esoda«, saj bi s temeljito analizo dogodkov ogrozili številne interpretacije druge svetovne vojne in povojnega obdobja. Ta občutek nemoči so še stopnjevala dela raznih akterjev, v katerih se je zatrjevalo, da nasilnega izгона Italijanov ni bilo, kot optanti naj bi odšli prostovoljno zaradi ekonomskih vzrokov, ki jih je dodatno napihnila italijanska propaganda.

Ocena dela Mešane slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, ki je z delom začela leta 1993, končala pa leta 2000 s »Poročilom za obdobje med leti 1880–1956«, govori o prvem večjem skupnem projektu znanstvenikov z obeh strani meje, da bi zagotovili nek minimalni konsenz o določenih zgodovinskih problemih med Italijo in Slovenijo.

Vse te diskusije, samorefleksije, kritike, sinteze in analize so vsi vpleteni v projekt razumeli kot jasno sporočilo, da bi bilo dobro najprej najti vire, na osnovi katerih bi se lahko polagoma sporazumeli. Italijanski raziskovalci so po informacije ponovno odšli na Ministrstvo za zunanje zadeve v Rim, obiskali pa so tudi Ženevo in Pariz, kjer se nahajajo arhivi mednarodnih humanitarnih organizacij za pomoč beguncem. Tam so pregledali arhive Društva narodov, Rdečega križa, International organisation for Migration, UNHCR in Archives Nationales de France. Seveda pa niso pozabili na Archivio Centrale

dello Stato di Roma (Centralni državni arhiv v Rimu), kjer hranijo fond »Štetje julijsko-dalmatinskih pregnancev 1954–55«, ki ga je izvedla organizacija »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati« (Organizacija za pomoč julijsko-dalmatinskim pregnancem) in pa na tržaški Regionalni inštitut istrske kulture (IRCI), kjer hranijo dokumentacijo Komiteja za nacionalno osvoboditev Istre (CNLI). Slovenski raziskovalci so pregledali gradivo, ki je na voljo v Pokrajinskem muzeju v Kopru in njegovi izpostavi Piran ter Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.

Na osnovi teh vrtnanj in raziskav, ki so vzporedno nastajale, so se počasi začeli pojavljati rezultati projekta. Prvi resnejši rezultat je postalo prav omenjeno iskanje skupnih stališč raziskovalcev z obeh strani meje, ki je vodilo v raziskovanje zgodovine študij in literature o »esodu« in poskusa ocene njihove vrednosti. Kot rezultat projekta je bilo predstavljeno tudi iskanje gradiva po arhivih nacionalnih in mednarodnih institucij. Ti fondi so bili pregledani in nastal je nekakšen vodnik, na osnovi katerega lahko raziskovalci dobijo informacije o tem, kaj lahko od zbirke dokumentov v določenem arhivu pričakujejo.

Kot osrednje delo tega projekta pa je predstavljena računalniška obdelava podatkov, ki jih je s pomočjo popisa med leti 1954–1955 zbrala organizacija za pomoč pregnancem »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati«. Tedaj so njeni popisovalci s pomočjo dveh obrazcev, enega krajšega in enega bolj podrobnega, obiskovali ljudi po domovih, begunskih taboriščih, začasnih naseljih ter zbirali podatke o prebeglih družinskih poglavarjih in njihovih družinah. To štetje so pod drobnogled vzeli raziskovalci s svojimi računalniki in ustreznimi programi ter obdelali 4.634 obrazcev, na katerih so bili na voljo podatki o 16.674 osebah iz Okraja Koper.

Rezultati, ki so nastali ob koncu raziskav, so zanimivi še posebej zato, ker se slabo ujemajo s štetji, ki so nastajala v preteklosti. Če je Amadeo Collela leta 1958 v svojem delu »L'esodo delle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche (Esodo iz jadranskih pokrajin. Odkritja statistike) naštel 25.794 pregnancev, ki so po vojni zapustili Okraj Koper in se je Mešana slovensko-italijanska kulturno-zgodovinska komisija pogovarjala o 27.000 ljudeh, je organizaciji »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati« v Italiji uspelo popisati 16.674 bivših prebivalcev koprškega dela cone B Svobodnega tržaškega ozemlja. Od tega jih je bilo iz občine Koper 4776, iz Izole 5670, iz hribov nad Koprom 267, iz občine Piran 5620, iz Dekanov 142, ostalih 199 ljudi pa je bilo od drugod. Veliko jih je odšlo leta 1953 in 1954, po podpisu bipartitne note med ZDA in Veliko Britanijo, največ pa leta 1955, ko je v veljavo stopil Londonski memorandum, še posebej njegova 8. točka, ki je dovoljevala optiranje za Italijo.

Takšno dinamiko izseljevanja potrjuje tudi podobna raziskava, ki so jo za ta projekt pripravili slovenski raziskovalci. S pomočjo dokumentov, ki so bili po oktobru 1954 potrebni za pridobitev dovolilnice za izselitev v Italijo, so popisali 1363 prosilcev iz Kopra in njegove okolice. Ugotovili so, da je večina ljudi preko mejnega prehoda Škofije v Trst odšla novembra in decembra 1955 ter januarja 1956. Največ je bilo starih od 18 in 35 let, vendar pa je bila številna tudi skupina ljudi, ki so bili stari od 41 do 56 let. Po poklicu so bili največkrat kmetje, obrtniki, delavci in gospodinjice.

Poročilo projekta Oddelka za geografske in zgodovinske vede s tržaške univerze »Premiki prebivalstva in socialne spremembe v Tržaški provinci in v okraju Koper po drugi svetovni vojni« je eno od tistih gradiv, v katerem raziskovalci pišejo predvsem o temu, s katerimi problemi so se srečevali pri njegovi realizaciji. Na voljo je veliko informacij o zgodovini raziskovanja izseljevanja iz Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni ter o številnih arhivskih virih, ki še niso bili obdelani. Končni rezultati samega projekta pa so številke, podatki, ki se ne ujemajo s svojo zgodovino in ki jih na novo odkrito arhivsko gradivo niti ne potrjuje niti ne zanika. Tudi sodelovanje s slovenskimi strokovnjaki je zato nekako obviselo v zraku.

Vendar pa se je treba zavedati, da se izselitve, ki imajo določene karakteristike prisilnih migracij, zgodijo hitro, za seboj puščajo izredno malo podatkov, pa še ti so razdrobljeni, raztreseni in nezanesljivi. Zato je težko rekonstruirati takšno dogajanje v vsej njegovi kompleksnosti. Poudarjanje interdisciplinarnosti in sodelovanja med strokovnjaki z obeh strani meje je prav gotovo dober uvod v študije, ki bodo sposobne med seboj primerjati delne rezultate najrazličnejših raziskav ter ugotovitve vključiti v neko novo celoto, kateri bosta naklonjena tako slovensko, kot tudi italijansko zgodovinopisje. Ker pa je »esodo« tudi del hrvaške zgodovine, bi bilo dobro podoben projekt izpeljati tudi z tamkajšnjimi raziskovalci.

Jure Gombač